

Limity historiografického pojetí dějin žen

Nikola Bečanová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
n.becanova@gmail.com

Trojice autorů z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně — Zdeňka Jastrzemska, Dagmar Pichová a Jan Zouhar — upozorňuje na absenci přehledové práce, která by v českém prostředí představila ženy působící na poli filozofie a vědy. Cílem jejich publikace *Jen mít dosti síl! Ženy v dějinách české filozofie a vědy* je tento prázdný prostor vyplnit a nabídnout stručnou historii českých filozofek a vědkyň, seznámit čtenáře se způsobem myšlení některých z nich a uvést je do širšího (evropského) kontextu. Přestože je v úvodu zmiňováno velké dílo *A History of Women Philosophers*,¹ česká práce je obsahově skromnější a má převážně popularizační charakter. Základní životopisné údaje filozofek obsahuje již *Slovník českých filozofů*² a zmínky o nich se objevují i v dalších knihách tohoto publikačního okruhu.³ Přehledová historická práce, která by se věnovala širší analýze badatelské činnosti českých myslitelek, však dosud chyběla. Na pozadí dějinného vývoje jsou tak postupně vykreslovány jejich portréty a výklad směřuje k typologizaci českých vzdělankyň. Přístup k tématu je ryze historiografický a feministická teorie a kritika jsou uvedeny spíše jako inspirační zdroje.

Aby bylo možné tento specifický výsek dějin zmapovat, rozhodl se autorský tým zaměřit zejména na princip „rozšířeného pojetí pramenů“ (s. 12), který umožňuje zahrnout vzdělané ženy, jimž byl přístup k publikační činnosti (zejména v nejstarším období) odepřen. Takovými prameny jsou překlady, korespondence či deníkové zápisy. Dále na zásadu „relevanc“ (tamtéž), již má být zajištěn objektivní přístup k pramenům, jenž předem nehodnotí relevanci starých proudů a teorií zastávaných některými ženami. Právě aktualizované odmítnutí určitých starších přístupů často vedlo k vyřazení žen z vědeckého diskurzu. Třetí zásadou zdůrazňovanou autory je apel na „kontextuální výzkum“ (tamtéž), intelektuální, kulturní či sociální, v němž

- 1 Mary Ellen Waithe: *A History of Women Philosophers*, sv. 1: *Ancient Women Philosophers 600 B. C.–500 A. D.*; sv. 2: *Medieval, Renaissance and Enlightenment Women Philosophers A. D. 500–1600*; sv. 3: *Modern Women Philosophers, 1600–1900*; sv. 4: *1900–Today*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1987–1995.
- 2 Jiří Gabriel — Josef Krob — Helena Pavlincová — Jan Zouhar (eds.): *Slovník českých filozofů*. Masarykova univerzita, Brno 1998.
- 3 Např. Jan Zouhar — Helena Pavlincová — Jiří Gabriel: *Spory v české filosofii mezi dvěma světovými válkami. Výbor textů*. Masarykova univerzita, Brno 2003.

se zrcadlí vědecké aktivity žen, jimž nebyl umožněn vstup na univerzity a do dalších vědeckých institucí (nebo se tak stalo jen omezeně). Právě doklad této aktivity by měl prokázat jejich vliv na formování akademického prostředí a vědy, navzdory tomu, že stály mimo oficiální struktury. Tyto tři principy navíc dokládají historiografické zaměření publikace.

Ta je rozdělena do tří oddílů. První nese název *Nástin* a nabízí souhrnný přehled vzdělaných žen od nejstarších dob (začíná kněžnou Libuší) do roku 1898, které pobývaly na území současné České republiky, patřily do českých a moravských rodů nebo (zejména ve 20. století, i přes odchod do emigrace) byly s českou kulturou stále v těsném kontaktu. Právě v prvním oddílu je nejvíce patrný popularizační charakter publikace. Jednotlivé osobnosti jsou opatřeny krátkým životopisným údajem, stručným popisem jejich činnosti, popřípadě výčtem děl. Stejnou měrou se výklad věnuje dobovému kontextu, popisuje centra ženské vzdělanosti před možností řádného studia, zachycuje proměny se vznikem ženských spolků a emancipačního hnutí v 19. století a pokračuje dále k otevření univerzitních bran ženám. Nutno dodat, že podobný přehled nabízejí i jiné publikace, citované v závěrečné bibliografii.

Jelikož je úvodní kapitola zkrácenou verzí anglického rukopisu *Czech Women Philosophers and Scientists*,⁴ určeného pro čtenáře bez znalosti českých reálií, historický, společenský a kulturní kontext je redukován na nejdůležitější informace. Varianta v angličtině nicméně není o mnoho rozsáhlejší a publikace se od sebe liší jen v drobnostech, jako v pojmenování jednotlivých kapitol či o něco širším historickém výkladu. Tato extrakce z mírně obsáhlejší předlohy tak nefunguje jako vysvětlení, proč se biografické údaje často omezují na vztáhnutí jednotlivých vzdělankyň k jejich často známějším a úspěšnějším otcům, bratrům či manželům. Nabízí se tudíž otázka, jestli je klasická historiografická cesta dobrou volbou pro psaní dějin žen. V některých případech totiž působí již tak stručné charakteristiky (strukturou připomínající slovníková hesla) velice nevyváženě. Příkladem může být zmínka o sestřích Preslových, které se „podílely na vědecké práci členů své rodiny“ (s. 51). Dále se výklad věnuje kariéře jejich bratrů Jana Svatopluka a Karla Bořivoje, publikační činnosti a akademické dráze každého z nich, nicméně o Karolině a Terezii se nic dalšího — kromě faktu, že kolorovaly *Rostlinář* –⁵ v knize neuvádí. Podobně nevyrovnaných pasáží je v první kapitole hned několik.

Úvodní *Nástin* sleduje historický a politický vývoj chronologicky a na tomto poli dále rozvádí další podtémata a oblasti ženských aktivit. Omezený prostor ovšem nemožňuje jednotlivé podkapitoly dostatečně rozvinout a nabídnout podrobnější analýzu či výklad. Jako přehledové dílo nicméně kniha funguje, poskytuje důležitá data a načrtává různé směry, kterými je možné se vydat při dalším bádání.

Pro popis meziválečného období se autorský kolektiv rozhodl pro trojí dělení způsobu, jakým se vědkyně ve své profesi angažovaly. První skupinu tvoří Soukromé badatelky v kontaktu s vědeckými institucemi, v níž nalezneme medailony Marie Fabiánové (1872–1943), Marie Zdeňky Baborové-Čihákové (1877–1937) a Ludmily Ma-

4 Zdeňka Jastrzemska — Dagmar Pichová — Jan Zouhar: *Czech Women Philosophers and Scientists*. Springer, Cham 2021.

5 *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář* vydával Jan Svatopluk Presl (1791–1849) společně s bratrem Bedřichem Berchtoldem od roku 1820.

tiegkové (1889–1960). Druhou kategorií jsou Ženy na univerzitách, kde jsou blíže představeny Milada Paulová (1891–1970), Julie Moschelesová (1892–1956) a Albína Dratvová (1892–1969), která se objevuje ve všech oddílech publikace, již propojuje rovněž v názvu. „Jen mít dosti sil!“ si totiž Dratvová zapsala 20. srpna 1934 do svého deníku.⁶ Výběrový charakter svazku je mnohokrát zdůrazňován, řídí se však pokaždé jinými hledisky. Ať je to snaha zachytit rozmanitost disciplín, jimž se badatelky věnovaly, či povolení přednášet na vysokých školách. Někdy však odůvodnění výběru zcela chybí, jako v případě třetí skupiny Solitérních myslitelek, pro niž byly vybrány Pavla Moudrá (1861–1940) a Anna Pammrová (1860–1945), obě inspirované východním myšlením a spiritualismem. Co vedlo k jejich zařazení do výběru, bohužel není v textu uvedeno.

Období socialismu, v němž se emancipační snahy odlišovaly od západní Evropy, je charakterizováno dvojím zatížením žen. Jako dělicí osa v období 1945–1989 pro typologizaci postavení žen ve vědě a filozofii byla zvolena jejich pozice v akademických institucích a vztah k socialistickému režimu (s. 114). Limitovaný prostor opět vede k určité asymetrii výkladu a zvolené uspořádání působí v závěru mírně zmatečně. První kategorie se nejdříve souhrnně věnuje ženám působícím v lékařství, přírodovědných, technických a humanitních oborech (např. medailony Elišky Klimkové-Deutschové [1906–1981], Zdeny Rábové [1936–2006], Emanuely Nohejlové [1900–1995], Růženy Grebeníčkové [1925–1997] či Milady Paulové [1891–1970]), poté filozofkám (např. Jiřině Popelové [1904–1985], Vlastě Tatjaně Miškovské [1908–1980], Dagmar Čapkové [1925–2016], Marii Bayerové [1922–1997] a dalším).⁷ Politické okolnosti vědeckého působení vědkyň a filozofek jsou v této pasáži téměř vynechány, čímž vzniká již zmíněná nesouměrnost s druhou oblastí pojmenovanou Emigrantky a disidentky, které jsou do kapitoly vřazeny pouze na základě politického postoje. Navíc je jejím obsahem převážně jmenný výčet jednotlivých osobností. Rozsáhlejší zmínky se dostalo jenom docentce Růženě Vackové (1901–1982).

V další části nazvané Sondy se jednotliví autoři a autorky věnují v šesti studiích užším problémům, nastíněným v prvním oddílu. První stať se hlouběji zabývá *Encyklopedií dam*, nedokončeným dílem vytvořeným okruhem žen kolem Antonie Reisové, a to konkrétně jejími filozofickými a ideologickými východisky. Zdeňka Jastrzemska ve své studii polemizuje s názory Vladimíra Macury,⁸ podle nějž byla česká encyklopedie zásadně závislá na německém konverzačním slovníku *Damen Conversations Lexikon*.⁹ Jastrzemska považuje Macurův pohled za příliš zjednodušující, jelikož se zaměřuje zejména na podobnosti obou děl (s. 138). Autorka kapitoly zdůrazňuje, že je nutné charakterizovat i způsob doplnění překladů z němčiny a hesla, která figurují pouze v české encyklopedii. Snaží se ve svém textu obhájit tři teze: Zaprvé že český a slovanský aspekt byl zásadní a nelze jej redukovat pouze probíhajícím obrozením (tamtéž); dále že koncepce slovníku nesledovala jen ženský zájem a jeho záběr byl mnohem širšího charakteru, čímž se odlišoval od německého; a nakonec že

6 Albína Dratvová: *Deník 1921–1961. Scientific Diary*, eds. Klára A. Čápková, Libuše Heczková a Zuzana Leštinová. Academia, Praha 2008, s. 266.

7 Albíně Dratvové jsou věnovány další, rozpracovanější kapitoly knihy.

8 Vladimír Macura: Příběh *Encyklopedie dam*. *Tvar. Literární obyděník* 9, 1998, č. 5, s. 3., s. 1 a 4–5.

9 Carl Herloßsohn (ed.): *Damen Conversations Lexikon*. Volckmar, Leipzig 1834–1838.

výběr hesel a zpracování můžeme lépe objasnit filozofickými a ideologickými koncepty v pozadí vzniku díla (tamtéž). Srovnáním obou děl poukazuje autorka na jiné cíle těchto slovníků a různé koncepce úlohy ženy pro národ. Podle Jastrzembské měla česká encyklopedie značně vědeckější charakter, nebyla určena primárně ženám a jejich role byla mnohem důležitější (kvůli vlasteneckému důrazu) než v německé předloze. Všechny tři teze autorka dokazuje na srovnání hesel „Domácí paní“ (*Hausfrau*) a „Jednota ženštin“ (*Frauenvereine*).

Encyklopedii dam využívá Jastrzembská pro demonstrování svých tezí také ve druhé studii, jež se zaměřuje na romantickou naturfilozofii. Za cíl si v ní klade představit texty psané ženami pod vlivem tohoto proudu a vysvětlit, proč autorky oslovil. Opět je zde vykreslen rozdíl mezi českou encyklopedií a její německou předlohou. Odlišnost ilustrují přírodovědná hesla české publikace, v nichž se mísí odborné pasáže se symbolikou a verší. Romantická naturfilozofie zdůrazňovala subjektivní pohled, čímž ženám umožňovala podílet se na vědeckém zkoumání. Za zásadní autorka považuje práci Viktorie Paulové (1834–1856), zejména text *Věk člověka*, vydávaný na pokračování v časopise *Lada*.¹⁰ Část věnovaná Paulové má převážně deskriptivní povahu. Opět je zde krátký životopisný úvod a shrnutí citovaného textu z *Lady*. Také při čtení druhé studie se vyjevuje pochybnost, zdali dějiny žen opravdu vyžadují mužské postavy jako nositele hlavního příběhu. Pasáže věnované Paulové či Boženě Němcové (1820–1862) a jejím cestopisům by jistě obstály i bez posvěcení vlivem Jana Evangelisty Purkyněho (1787–1869).

Autorkou dalších dvou studií je Dagmar Pichová, která v první z nich navazuje na leitmotiv filozofky Albíny Dratvové. Ve svém příspěvku se věnuje jejím textům o intelektuální práci, postavení intelektuálů a reflexi vlastního působení ve vědě, které intenzivně psala od 30. let.¹¹ Na citátech z těchto prací ilustruje hlavní myšlenky Dratvové ve vymezené oblasti, nastiňuje linie jejího uvažování a v postavení k ženské otázce ji překvapivě srovnává s francouzskou myslitelkou a spisovatelkou Simone de Beauvoir (zejména pak s její knihou *Druhé pohlaví*).¹² Rétorika de Beauvoir byla velice ostrá, autorka kritizovala patriarchální struktury a snažila se o zlepšení postavení žen. Dratvová na druhé straně spíše konstatovala aktuální nastavení, které přijímala jako „přirozený stav“ (s. 171).

Na kritické dílo Simone de Beauvoir navazuje i další studie Dagmar Pichové, v níž se zabývá reflexí *Druhé pohlaví* v *Literárních novinách*. V českém překladu vyšla kniha poprvé v roce 1966 v nakladatelství Orbis a jeho editorem byl Jan Patočka. Do polemiky v *Literárních novinách* se zapojili Ivan Sviták, Jan Patočka, Irena Dubská a Helena Klímová a jejich debata ilustruje naladění českého a slovenského prostředí na liberální feministické teorie přicházející ze zahraničí. Pichová ve své stati zohledňuje také další reedice textu, slovenský překlad z roku 1968 a několik recenzí. Dále se však věnuje výhradně mapování polemiky a hlavním argumentům všech aktérů, na něž reagovali i samotní čtenáři v dopisech redakci.

10 Viktorie Paulová: *Věk člověka*. *Lada* 1, 1861, s. 28–29, 41–42, 51–52, 67–68, 76–77, 92–92.

11 Pichová vychází z textů *Smutek vzdělanců* (Václav Petr, Praha 1940), *Etika tvůrčí práce* (Bohuslav Hendrich, Praha 1941), *Logika a lidé* (Bohuslav Hendrich, Praha 1941) a z poválečné publikace *Duše dnešní ženy* (Československý kompas, Praha 1948).

12 Simone de Beauvoir: *Le Deuxième sexe*. Gallimard, Paris 1949.

Autorem posledních studií je Jan Zouhar. Ten se v kratších textech věnuje dvěma osobnostem: Anně Pammrové (1860–1945) a Boženě Komárkové (1903–1997). V případě Pammrové poněkud zběžně charakterizuje některé myšlenky z jejího díla a pokouší se vyzdvihnout témata, která z jeho pohledu stále rezonují v dnešním světě (humanistický aspekt emancipace, kritika moderní civilizace a kultury, ekologie). Z nedokončené knihy *Antieva* pak vybírá základní postoje autorky, jako jsou kritika náboženství, tělesnost a vztah k přírodě. Jednotlivé tendence jsou ilustrovány krátkými ukázkami a jistě by bylo zajímavé je sledovat na dalším materiálu nebo v širším kontextu, jako je tomu v textu věnovaném filozofce Boženě Komárkové a jejímu uvažování v oblasti lidských práv.

Poslední část publikace tvoří oddíl nazvaný *Prameny*, do něž byly zařazeny primární texty z oblasti filozofie, které mají dokázat intelektuální aktivity českých žen. Je zde otištěna korespondence Albíny Dratvové s psychologem a filozofem Robertem Konečným (1906–1981) z let 1948–1953. Autorský kolektiv tak čtenářům předkládá cenný materiál umožňující nahlédnout do úvah české filozofky v dobách těžkých pro českou (nemarxistickou) vědu. Následují dvě ukázky z disertačních prací Emilie Veselé¹³ a Marie Hurdové,¹⁴ jejichž zařazení do publikace není bohužel okomentováno a působí tak mírně nahodile (což je dáno i vytržením z celku disertace). Záměrem otištění těchto úryvků bylo pravděpodobně znovu ilustrovat různorodý záběr českých filozofek a vědkyň, který lze bohužel těžko posoudit na základě dvou nekomentovaných přetisků, u nichž nejsou známa kritéria výběru.

Pokud se na monografii nahlíží jako na snahu připomenout ženy figurující v dějinách české filozofie a vědy širší čtenářské obci, jistě plní svou úlohu. Úvodní historická část může dobře sloužit jako výchozí text vyzývající k dalšímu bádání a zpracování korespondence mezi Dratvovou a Konečným z přelomu 50. let je velice cenné. Publikace navíc ukazuje, že se zúročují snahy vrátit významné ženy do běžného výkladu dějin.

AD:

Zdeňka Jastrzemska — Dagmar Pichová — Jan Zouhar: *Jen mít dosti sil! Ženy v dějinách české filozofie a vědy*. Host, Brno 2020. 284 s.

13 Emilie Veselá: *Pojem percepce u Herbart a Wundta buď vyložen, srovnán a posouzen* (disertační práce). Karlo-Ferdinandova česká univerzita v Praze, Filosofická fakulta, Praha 1905, s. 96–105.

14 Marie Hurdová: *Josef Durdík, dějepisec filozofie* (disertační práce). Masarykova univerzita v Brně, Filosofická fakulta, Brno 1939, s. 33–41.